

UO‘T:633.511: 631.52

**SURXONDARYO VILOYATINING EKSTRIMAL OB-HAVO SHAROITIGA
MOS BO‘LGAN G‘O‘ZANING ISTIQBOLLI INGICHKA TOLALI
NAVLARI YETISHTIRISHNING AHAMIYATI**

**Termiz Agrotexnologiyalar va innovatsion rivojlanish instituti I bosqich tayanch
doktoranti I.T.Islamov**

**U.Sh. Qarshiyeva «Agronomiya, qishloq xo‘jalik ekinlari seleksiyasi va
urug‘chiligi» kafedrası qishloq xo‘jaligi fanlari doktori dotsenti**

**X.S. Amirov «Agronomiya, qishloq xo‘jalik ekinlari seleksiyasi va urug‘chiligi»
kafedrası assistenti <https://orcid.org/0009-0006-2325-9930>**

Annatosiya. G.barbadense L. turi genofondining xilma-xilligini o‘rganish, tola sifati, kasallik va zararkunandalarga chidamliligi, tezpisharligi va hosildorligi yuqori bo‘lgan ingichka tolali g‘o‘za navlarini yaratish, ularning ekin maydonlarini kengaytirish, yangi va istiqbolli navlarning urug‘larini ko‘paytirish hamda yetishtirish agrotexnologiyasini ishlab chiqish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar olib borish dolzarb xisoblanadi.

Kalit so‘zlar. G‘o‘za, *G.barbadense* L, ingichka tola, tola uzunligi, mayinligi, pishiqligi, chidamli, tezpishar, genofond, o‘rta va ingichka.

Dunyo bo‘yicha paxta yetishtiruvchi mintaqalarda o‘rta tolali g‘o‘za navlari ishlab chiqarishning 70% ni, ingichka tolali navlar hamda Hindi-Xitoy g‘o‘zalari 30% ni tashkil qiladi. G‘o‘zaning *G.barbadense* L. turiga mansub ingichka tolali navlari tola uzunligi, mayinligi va pishiqligi bo‘yicha ajralib turadi. Bunday navlar asosan AQShda, Xitoy, Hindiston, Misr va G‘arbiy Afrika davlatlarida yetishtiriladi.

So‘ngi yillarda ob-havoning o‘zgarishi Respublikaning janubiy viloyatlarida salbiy ta‘siri kuzatilmoqda. Qish va bahor mavsumida yog‘ingarchiliklarning nisbatan kam bo‘lishi, yoz oylarida havo haroratining o‘ta keskin isib (45°C va undan yuqori)

ko'tarilishi, yuqori havo haroratini bir necha kun saqlanib turishi ya'ni anomal havo harorati kuzatilishi qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilariga jiddiy tashvish tug'dirmoqda. Qish mavsumida yog'ingarchiliklar kam bo'lishi, qor va sovuq kunlar kam kuzatilishi natijasida zararli xashorotlarning qishlovdan betalofat chiqib, kunlar isiy boshlaganda qishloq xo'jaligi ekinlariga jiddiy zarar keltirishiga zamin bo'lmoqda.

So'nggi yillarda respublika hukumati qarorlariga muvofiq hududlarning tuproq-iqlim sharoitlarini hisobga olgan holda, tola sifati, kasallik va zararkunandalarga chidamliligi, tezpisharligi va hosildorligi yuqori bo'lgan ingichka tolali g'o'za navlarini yaratish, ularning ekin maydonlarini kengaytirish, yangi va istiqbolli navlarning urug'larini ko'paytirish hamda yetishtirish agrotexnologiyasini ishlab chiqish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar yanada jadallashdi. Chigit unib chiqishi va normal rivojlanishi uchun maqbul (optimal) harorat 25-35 °C hisoblanadi. Harorat 17 °C ga tushganda rivojlanish susayib qoladi.

Harorat 36 – 37 °C dan oshganda g'o'za to'qimalarini qizdirib yuboradi. 40 °C daraja va undan yuqori harorat esa o'simlikka qattiq ta'sir qiladi. Haddan tashqari yuqori harorat g'o'zaning o'sish va rivojlanishiga salbiy ta'sir qilishidan tashqari, uning chang donalari hayotchanlik qobiliyatini pasaytiradi, bu esa o'lik paxtani ko'payishiga va tugunchalarni tushib ketishiga sabab bo'ladi.

Surxondaryoning iqlim sharoitiga mos g'o'za navlarini tanlash, ingichka tolali g'o'za navlari maydonlarini kengaytirish, ilmiy asoslangan holda agrotexnik tadbirlarni amalga oshirish, ilim-fan yutuqlaridan ishlab chiqarishda keng foydalanish orqali ekstrimal ob-havoning salbiy oqibatlarini yumshatish mumkin.

O'zbekistonning yirik seleksioner va agrotexnik olimlari M.S.Istomin va Y.G.Gavrilov, M.Tojiyevlar tomonidan Surxondaryo viloyati sharoitida o'rta va ingichka tolali g'o'za navlarining vohadagi garmselga bardoshlilik o'rganilganda, hosil elementlarining to'kilishi o'rta tolali g'o'za navlarida 75%ni, ingichka tolali g'o'za navlarida 35%ni tashkil etishi aniqlangan. Keyingi yillarda Surxondaryo vohasida amal davrida haroratning keskin ko'tarilishi, shuningdek garmselning ko'p bo'lishi ekib kelinayotgan o'rta tolali g'o'za navlari hosil elementining to'kilishiga olib

kelmoqda. Shundan kelib chiqib o‘ta issiq iqlimga bardoshli bo‘lgan g‘o‘za turlari yoki navlarini joriy etish bo‘yicha hukumat darajasidagi chora-tadbirlar ishlab chiqildi va amalga oshirish vazifalari yo‘lga qo‘yildi.

Bugungi kunda Paxta seleksiyasi, urug‘chiligi va yetishtirish agrotexnologiyasi ilmiy tadqiqot institutining Surxondaryo ilmiy tajriba stansiyalari (PSUYAITI Surxondaryo ITS) olimlari tomonidan yuqoridagi talablarga javob beradigan bir qator ingichka tolali g‘o‘za navlari yaratilib ishlab chiqarishga joriy etilmoqda. Hususan, 2022 yil paxta hosili uchun vohaning janubiy hududlarida g‘o‘zaning “Surxon-14”, “Surxon-103”, “Surxon-18”, “SP-1607”, “Termiz-202” ingichka tolali navlarini 12,7 ming gektar maydonga ekish belgilangan. 1 jadval.

Tadqiqotning obykti sifatida Paxta seleksiyasi, urug‘chiligi va yetishtirish agrotexnologiyalari ilmiy-tadqiqot instituti (PSUYAITI) G.barbadense L. turiga mansub «Surxon-14», SP 1607, navlaridan foydalaniladi.

Tadqiqot vazifalari. Ilmiy tadqiqotlarni olib borish davomida quyidagi vazifalarni amalga oshirish rejalashtirilgan: Surxondaryo viloyatining ekstrimal ob-xavo sharoitida guzaning ingichka tolali «Surxon-14» va O‘zPITI -1602 navlarining xosildorligini o‘rganish guzaning ingichka tolali navlarini tashqi muhitning biotik va abiotik omillariga (qurg‘oqchilikka, issiqlikka va kasalliklarga) chidamliligini o‘rganish va shu xususiyatlar bo‘yicha yuqori ko‘rsatkichga ega bo‘lgan namunalarni ajratib olish; morfoxo‘jalik belgilari bo‘yicha fenologik kuzatuvlar va laboratoriya tahlillari o‘tkazish. Tajribalarni o‘tkazish joyi va sharoiti. Termiz tumani Namuna SIU. Paxta seleksiyasi, urug‘chiligi va yetishtirish agratexnologiyalar ilmiy tadkikot instituti Surxondaryo tajriba stansiyasi (PSUYAITI Surxondaryo tajriba stansiyasi)

1-jadval

Surxondaryo viloyati tumanlarida ingichka tolali g‘o‘za navlarining ekin maydoni.

T/r			Shundan, g‘o‘za navlari bo‘yicha
------------	--	--	---

	Tumanlar nomi	Jami maydon, ga	"Surxon-14"	"Surxon-103"	"SP-1607"	"Termiz-202"	"Surxon-18"
1	Angor	3 000				3 000	
2	Bandixon	316	316				
3	Denov	0					
4	Jarqo'rg'on	1 535			1 535		
5	Qiziriq	2 000	580		1 420		
6	Qumqo'rg'on	1 132	1 132				
7	Muzrabot	1 500	517		733		250
8	Oltinsoy	0					
9	Sariosiyo	0					
10	Termiz	300				300	
11	Uzun	0					
12	Sherabod	3 000	1 901	333	766		
13	Sho'rchi	0					
	JAMI	12 783	4 446	333	4 454	3 300	250

Jumladan, yangi istiqbolli ingichka tolali "SP-1607" g'o'za navi istiqbolli navlar qatoriga kiritildi. Bu g'o'za navining tez pisharligi 116 kuni tashkil etadi

PSUYAITI Surxondaryo ITSda 2001 yil (T-24x(98714xT-24) chatishtirish orqali yaratilgan. Maqbul agrotexnika qo'llanilganda 50-52 s/ga hosildorlikka erishish mumkin. Bir dona ko'sakdagi paxta vazni 3,6-3,8 gr, 1000 dona chigit vazni 121-131 gr. Tola chiqishi 34 – 35%. Shtapel uzunligi 1,34 dyum, Mikroneyr (Mik) 3,9 – 4,0. Tola tipii I tip. Nisbiy uzilish uzunligi 39,8 gk/teks. STR 34,3 – 36,5. LEN 1,31 – 1,35.

“SP-1607” navi uch chanoqli bo‘lib boshqa ingichka tolali g‘o‘zalarning ko‘ragiga nisbatan katta, rangi to‘q yashil ko‘sak bandi uchun bir joydan ikki uchtadan hosil oladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki ingichka tolali navlar ekstrimal ob-havo sharoitlariga, suvsizlik va garmsel, zararkunanda hasharotlarga chidamliligi, ertapisharligi bilan ahamiyatli. Tolasining uzunligi, pishiqligi va tekstilbopligi bilan jahon bozorida xaridorgir. Boshqa navlar bilan mehnat va resurs sarfi bir xil bo‘lgani holda ingichka tolaning iqtisodiy samaradorligi 60 foizga ko‘proq bo‘ladi.

Adabiyotlar:

1. R.Oripov, N.Xalilov. O‘simlikshunoslik. Toshkent. 2007. 309.
2. E.T.Shayxov va boshkalar. Paxtachilik. Toshkent. 1990.
3. M.Tojiyev.Ingichka tolali g‘o‘za navlarini yetishtirish agrotexnologiyasi bo‘yicha tavsiyalar. Termiz. 2017 .
4. J.Axmedov va boshqalar. Yangi istiqbolli, hosildor ingichka tolali “Termiz-208” g‘o‘za navi.“O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi” jurnali Toshkent, 2020. №9.

Internet-saytlar

1. <https://uz.denemetr.com/docs/134/index-86178.html>